

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ОЦІНКИ ЧИСТОЇ ВАРТОСТІ АКТИВІВ НЕДЕРЖАВНИХ ПЕНСІЙНИХ ФОНДІВ

Дмитро
Леонов,
кандидат
економічних
наук, доцент

Запровадження на ринку фінансових послуг України діяльності нових фінансових інститутів, якими є сьогодні недержавні пенсійні фонди, вимагає ретельного вивчення як досвіду існування подібних фінансових установ у світі, з урахуванням різниць у вимогах національного законодавства в цій сфері, так і здійснення порівняльного аналізу механізмів діяльності недержавних пенсійних фондів з уже існуючими на національному ринку фінансовими установами, при здійсненні діяльності яких виникають аналогічні чи подібні фінансові операції за наявної практики їх регулювання.

Без вирішення цієї загальної проблеми неможливо забезпечити належне виконання конкретних практичних завдань, які полягають у встановленні належного нормативного врегулювання діяльності недержавних пенсійних фондів з метою забезпечення контролю ефективності їхньої діяльності та уникнення втрат пенсійних накопичень учасників цих фондів. До останнього часу ступінь дослідженості проблематики діяльності недержавних пенсійних фондів на ринку фінансових послуг України і, зокрема, питання оцінки їх активів в спеціальній економічній науковій літературі навряд чи можна назвати достатнім. Це пояснюється тим, що національне законодавство в сфері недержавного пенсійного забезпечення набрало чинності лише з січня 2004 року. В цих умовах тільки вузьке коло дослідників [17], які брали безпосередню участі у розробці Закону України «Про недержавне пенсійне забезпечення» [1], та зарубіжні експерти [18] приділяли увагу проблемі оцінки чистої вартості активів недержавних пенсійних фондів як одному з елементів оцінки їхньої інвестиційної діяльності. За відсутності об'єкта дослідження у вигляді недержавних пенсійних фондів,

які б використовували цей показник відповідно до закону, наукові дослідження оцінки чистої вартості активів здебільшого проводилися в сфері діяльності інститутів спільного інвестування [12-14], діяльність яких значною мірою подібна до моделі недержавного пенсійного фонду, закладеної у вітчизняному законодавстві [1], та може бути прийнята за системою аналогій для розробки базових принципів моделі оцінки чистих активів пенсійного фонду.

Таким чином розробка підходів до визначення чистої вартості активів недержавних пенсійних фондів відповідно до вимог міжнародних стандартів та з урахуванням особливостей національного законодавства є актуальним для запровадження на вітчизняному ринку фінансових послуг діяльності цих фінансових інститутів.

Огляд підходів до встановлення правил оцінки вартості пенсійних активів, застосовуваних у зарубіжних країнах

Правила оцінки активів істотно розрізняються у різних країнах у залежності від того:

- чи є участь у пенсійних фондах добровільною чи обов'язковою;
- хто є власником рахунка у пенсійному фонду (працівник чи роботодавець).

У країнах з обліком пенсійних внесків на індивідуальних пенсійних рахунках, які персоніфіковані по фізичних особах, де пенсійні фонди діють за принципами, подібними до взаємного (інвестиційного) фонду, правила оцінки вимагають, щоб активи переоцінювалися щодня або із визначеною короткотерміновою періодичністю. При цьому використання для інвестицій лише цінних паперів, допущених до біржового обороту, полегшує ринкову оцінку. По активах, операції з якими не проводяться на фондовій біржі

(наприклад, об'єктах нерухомості), пенсійні фонди можуть бути зобов'язані застосовувати оцінку методикою, розроблену контролюючим відомством. Такі методики можуть ґрунтуватися на традиційних оцінках за методом «змінного середнього значення», застосованого в бухгалтерському обліку для оцінки нереалізованих активів.

Хоча значення ринкової вартості активів піддається постійним (іноді досить значним) коливанням, використання цих показників видається більш віправданим у порівнянні з вартістю первинного придбання (собівартістю), оскільки у цьому випадку можуть мати місце серйозні відхилення від справедливої вартості різних видів активів і виникнення схованих резервів. У тому випадку, якщо резерви використовуються для згладжування значних коливань ринкової вартості, вони мають бути відкритими і прозорими, аналогічно резервам на випадок коливань прибутковості, застосовуваним у системі пенсійних фондів Чилі й інших латиноамериканських країн [18].

Для того, щоб звести до мінімуму труднощі оцінювання, пов'язані з активами, що знаходяться за межами активного біржового обороту, правила інвестування можуть забороняти пряме володіння такими активами або максимально його обмежувати. Замість цього правила інвестування стимулюють використання цінних паперів спеціалізованих інвестиційних фондів, які знаходяться у біржовому обороті (таких як фонди з інвестицій у нерухомість), або іпотечні цінні папери для того, щоб сприяти непрямим інвестиціям у такі активи.

Менш чіткі правила оцінки активів використовуються в країнах, де поширені корпоративні пенсійні плани з установленими виплатами. Пенсійним фондам у США і Великобританії дозволено використовувати значення вартості, виведені з актуарних моделей, що дисконтують доходи майбутнього періоду, а не значення ринкової вартості. Такі оцінки використовуються для визначення адекватності рівня фінансування, включаючи актуарний розрахунок поточної вартості зобов'язань майбутнього періоду. При

переході працівників до інших компаній та інших пенсійних фондів вартість належних їм у майбутньому пенсійних виплат також підраховується актуарним способом. Слід зауважити, що при цьому виникають певні ризики завищення оцінки частки участника фонду в активах цього фонду за рахунок визначення реальної грошової виплати на підставі оцінкою вартості активів, проведеної умовно, виходячи не стільки з можливої поточної ціни реалізації активів, а й з урахуванням майбутньої дохідності цих активів. Це може привести до ущемлення інтересів учасників фонду, які залишаються в новому, оскільки гарантій відповідності розрахункової вартості активів їхній реальній ціні продажу немає.

Ситуація в пенсійних планах із установленими внесками, аналогічних моделі пенсійного фонду, запровадженій в Україні, інша, оскільки там у більшій мірі присутня тенденція до використання ринкової вартості.

Так в Угорщині й інших країнах Східної Європи застосовується принцип, який можна умовно назвати «принципом оцадного рахунка» [18]. Даний метод припускає використання балансової вартості з кредитуванням персоніфікованих рахунків на суму отриманого доходу і реалізованого приросту капіталу. Облік нарахованого, а не отриманого доходу і нереалізованого приросту капіталу не дозволяється. Такий підхід, за умови пасивної інвестиційної політики фонду, може приводити до появи прихованих резервів при переведенні пенсійних накопичень з рахунків в одному пенсійному фонду до іншого.

При цьому варто враховувати попередження зарубіжних експертів про те, що застосування ринкової вартості в умовах слаборозвинених ринків капіталу з їхнім малим оборотом, недостатньою глибиною і слабкою ліквідністю може спричинити надмірну нестійкість доходів, що заявляються у пенсійного фонду. При цьому облік нарахованого, але ще не отриманого доходу у значній мірі допоможе скоригувати значення заявленого прибутку. Однак у довгостроковій перспективі загальною рекомендацією в усіх країнах є переході до використання обліку за ринковою вартістю.

Враховуючи вимогу чинного законодавства щодо переходу вітчизняних фінансових установ до складання звітності за Міжнародними стандартами фінансової звітності при розробці національних рекомендацій щодо оцінки пенсійних активів, необхідно враховувати вимоги відповідного Міжнародного стандарту фінансової звітності МСФЗ 26 «Облік і звітність по програмах пенсійного забезпечення (пенсійних планах)», в якому зокрема визначено, що для будь-яких пенсійних планів (схем), незалежно від того чи є вони схемами з визначеними внесками, чи схемами з визначеними виплатами:

«32. Інвестиції пенсійного плану повинні враховуватися за справедливою вартістю. У випадку ринкових цінних паперів справедливою вартістю є ринкова вартість. У разі наявності інвестицій пенсійного плану, для яких неможливо оцінити справедливу вартість, повинна розкриватися причина невикористання справедливої вартості.

33. У відношенні ринкових цінних паперів як справедливу вартість звичайно приймають їхню ринкову вартість як найбільш придатну міру оцінки цінних паперів на дату складання звітності і результатів інвестиційної діяльності за період. Ті цінні папери, що мають фіксовану вартість викупу і були придбані з метою збалансування виконання зобов'язань за планом чи його конкретними частинами, можуть враховуватися за величиною, заснованою на їхній кінцевій викупній вартості, за умови постійної прибутковості до настання терміну погашення. У тих випадках, коли немає можливості одержати справедливу вартість інвестицій пенсійного плану, таких, наприклад, як повне володіння компанією, у звітності розкривається причина, по якій справедлива вартість не використовується. Для інвестицій, що враховуються не за ринковою чи справедливою вартістю, справедлива вартість, як правило, також розкривається. Активи, використані в операціях фонду, враховуються в порядку, викладеному у відповідних Міжнародних стандартах фінансової звітності» [12].

Слід наголосити, що дотримання запропонованого МСФЗ 26 підходу до

визначення вартості активів пенсійного фонду є цілком можливим у рамках діючих в Україні Національних положень (стандартів) бухгалтерського обліку [6-11], що буде розглянуто нижче.

Аналіз національного законодавства та діючих в Україні вимог щодо оцінки вартості активів фінансових установ

Відповідно до вимог чинного законодавства України існує два види фінансових установ – інвестиційні фонди (або інститути спільного інвестування) та пенсійні фонди, оцінка вартості активів яких є визначальною складовою оцінки та регулювання їхньої діяльності, а також взаємовідносин зі споживачами їхніх послуг або структурами, які надають послуги цій фінансовій установі (зокрема при визначенні винагороди компанії з управління активами).

Усі інші фінансові установи також здійснюють переоцінку активів на загальних підставах, однак результати переоцінки згідно з законодавством, яке регулює їх діяльність, впливає лише на їхні взаємовідносини з власниками такої фінансової установи та органами державного регулювання і нагляду, однак залишає без суттєвих змін відносини зі споживачами та надавачами фінансових послуг цій установі.

Відповідно аналіз існуючих рекомендацій щодо оцінки вартості основних груп активів, у які дозволено інвестувати кошти недержавних пенсійних фондів, доцільно порівнювати до методик, застосовуваних в інститутах спільного інвестування, які здійснюють надання наближених за економічним змістом фінансових послуг [4].

Виходячи з існуючої світової практики оцінки пенсійних активів для аналогічних моделей функціонування накопичувальних пенсійних фондів та практики щодо оцінки вартості активів інститутів спільного інвестування в Україні (які зазвичай є аналогом і в світовій практиці), порядок оцінки пенсійних активів слід розробляти відповідно до Закону України «Про недержавне пенсійне забезпечення» [1], Закону України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні»

[2], Національних стандартів бухгалтерського обліку [6-11], Закону України «Про оцінку майна, майнових прав та бізнесу» [3].

Виходячи з вищепереліченіх актів законодавства, можна визначити особливості оцінки фінансових інвестицій, які формують інвестиційний портфель пенсійного фонду (НПФ), спираючись на аналогічні підходи до відображення вартості фінансових інвестицій в інвестиційних фондах [12].

Перелік активів, у які відповідно до законодавства дозволено інвестування пенсійних накопичень, можна згрупувати в наступні узагальнюючі категорії, визначені відповідно до Національних положень (стандартів) бухгалтерського обліку (табл. 1).

Таким чином, основними узагальнюючими групами активів з метою їх оцінки виступають грошові еквіваленти, фінансові інвестиції за їх видами, основні фонди.

Грошові еквіваленти оцінюються за собівартістю їх придбання та змінюють свою вартість здебільшого внаслідок зміни ринкової вартості або зміни курсової вартості відповідної валюти, у випадку, коли грошовий еквівалент деномінований у іноземній валюті [6,8,10]. Банківські метали оцінюються відповідно до Положення про здійснення уповноваженими банками операцій з банківськими металами, затвердженого Постановою Правління Національного банку України від 06.08.2003 №325, за обліковим курсом гривні до цього металу на день здійснення операції.

Фінансові інвестиції оцінюються при первісному придбанні за собівартістю або справедливою вартістю.

Порядок первісної оцінки фінансової інвестиції (ФІ) наведено в табл. 2.

Після придбання, протягом періоду володіння, фінансові інвестиції можуть бути переоцінені (дооцінені або

Таблиця 1

№	Об'єкт інвестування активів (за згідно з Законом України «Про недержавне пенсійне забезпечення»)	Категорія активу для цілей оцінки (згідно з Положеннями (стандартами) бухгалтерського обліку)
1.	Кошти на банківських депозитних рахунках та в ощадних сертифікатах банків (сукупно)	Грошові еквіваленти
2.	Банківські метали	
3.	Державні цінні папери, доходи за якими гарантовано Кабінетом Міністрів України	
4.	Облігації місцевих позик та цінні папери, доходи за якими гарантовано Радою міністрів Автономної Республіки Крим	Цінні папери залежно від строку до погашення відносяться до поточних або довгострокових фінансових інвестицій
5.	Облігації підприємств, емітентами яких є резиденти України	
6.	Акції українських емітентів	
7.	Цінні папери іноземних емітентів	
8.	Іпотечні цінні папери	
9.	Об'єкти нерухомості (земля, будівлі)	Основні фонди
10.	Інші активи, не заборонені законодавством України	Залежно від виду активу

Таблиця 2

Первісна оцінка фінансових інвестицій (ФІ)		
П(С)БО 12 «Фінансові інвестиції» п.4	ФІ первісно оцінюються та відображаються у бухгалтерському обліку за собівартістю	
	Собівартість ФІ складається з	ціни її придбання, комісійних винагород, мита, податків, зборів, обов'язкових платежів та інших витрат, безпосередньо пов'язаних з придбанням фінансової інвестиції
п.6		Або визначається за справедливою вартістю активів (переданих в обмін на ФІ)

уцінені) на дату складання чергового балансу згідно з вимогами, визначеними Національними положеннями (стандартами) бухгалтерського обліку.

Алгоритм переоцінки фінансових інвестицій на дату складання балансу наведений в табл. 3.

Слід зазначити, що в Україні вже існує практика додаткового нормативного врегулювання (конкретизації) деяких загальних визначень, застосованих в Положеннях (стандартах) бухгалтерського обліку. Зокрема, визначення вартості фінансових інвестицій, які входять до складу активів інститутів спільногоЯ інвестування (ICI), здійснюється з урахуванням підходів, закладених у Положенні про порядок визначення вартості чистих активів ICI [4], інших нормативно-правових

актів з питань регулювання спільногоЙ інвестування. Цими документами зокрема визначаються особливості застосування:

- поняття «активний ринок» для цілей оцінки інвестицій інститутів спільногоЙ інвестування, який визначається як організований ринок, що відповідає вартісним та кількісним критеріям, встановленим Державною комісією з цінних паперів та фондового ринку;
- поняття «зменшення корисності» фінансової інвестиції (зокрема щодо уцінки фінансових інвестицій в цінні папери підприємств-банкрутів, збиткових підприємств та цінні папери, обіг яких зупинено);

Оцінка об'єктів нерухомості здійснюється незалежним оцінювачем від-

Таблиця 3

Оцінка фінансових інвестицій на дату балансу		
П(С)БО 12 «Фінансові інвестиції» п.8	ФІ (крім інвестицій, що утримуються підприємством до їх погашення або обліковуються за методом участі в капіталі) відображаються	<p>A. За справедливою вартістю</p> <p>Справедлива вартість цінних паперів згідно з додатком до П(С)БО 19 «Об'єднання підприємств»:</p> <p>1) Поточна ринкова вартість на фондовому ринку</p> <p>згідно з П(С)БО 12 «Фінансові інвестиції», п.3</p> <p>Ринкова вартість фінансової інвестиції – сума, яку можна отримати від продажу фінансової інвестиції на активному ринку</p> <p>Згідно з П(С)БО 8 «Нематеріальні активи», п.4</p> <p>Активний ринок – ринок, якому притаманні такі умови:</p> <p>1) предмети, що продаються та купуються на цьому ринку, є однорідними;</p> <p>2) у будь-який час можна знайти зацікавлених продавців і покупців;</p> <p>3) інформація про ринкові ціни є загальнодоступною</p> <p>2) За відсутності такої оцінки – застосовується експертна оцінка</p>
п.9		B. За собівартістю з урахуванням зменшення корисності (справедливу вартість яких достовірно визначити неможливо)
п.10	ФІ, що утримуються до погашення, відображаються	B. За амортизованою собівартістю
п.12	ФІ за методом участі в капіталі відображаються	G. За вартістю, що визначається з урахуванням зміни загальної величини власного капіталу об'єкта інвестування

повідно до Закону України «Про оцінку майна, майнових прав та бізнесу» [2] та визнаних уповноваженим органом державного регулювання (ФДМУ) методик оцінки подібних активів.

В той же час, враховуючи значення оцінки вартості активів для цілей функціонування недержавного пенсійного фонду, методичні похиби в оцінці матимуть своїм наслідком імовірне маніпулювання (завищення) показників діяльності пенсійного фонду для конкурування на ринку відповідних послуг та/або завищення бази нарахування винагороди за надані послуги, яких будуть припинатися користувачі у своїх розрахунках та звітності як несвідомо так і свідомо.

Виходячи з цього, на наш погляд, слід враховувати наступні особливості оцінки активів НПФ:

- необхідність чіткого визначення порядку документального підтвердження інформації про вартість окремих видів активів (в першу чергу - цінних паперів) та достовірність джерел інформації про вартість цих активів;

- ризики несвоєчасної переоцінки пенсійних активів, які виникають в результаті несвоєчасного отримання документального підтвердження вартості окремих видів активів;

- забезпечення єдності методики оцінки активів протягом одного звітного періоду;

- встановлення единого поняття лістингу цінних паперів на організованому ринку;

- визначення конкретного показника ціни відповідного активу на організованому ринку, що буде прийматися за базу для обчислення ринкової вартості активу (найменша ціна купівлі та її значення - на дату закриття торгів, середня за операційний день чи інша), а також вартісних та кількісних критеріїв обсягів операцій з конкретними цінними паперами, які дозволяють стверджувати, що ринкова вартість визначена за таким котируванням, є достовірною.

Пропозиції щодо методики оцінки вартості активів недержавних пенсійних фондів, визначення чистої вартості активів недержавних пенсійних фондів та підрахунку чистої вартості одиниці пенсійних внесків.

A. Загальні вимоги до методики оцінки вартості активів недержавних пенсійних фондів

При визначенні методики оцінки вартості пенсійних активів слід враховувати, що:

- відповідно до норм Закону України «Про недержавне пенсійне забезпечення» в Україні запроваджена система накопичувального пенсійного забезпечення з використанням індивідуальних пенсійних рахунків та визначеними внесками;

- питання оцінки вартості активів пенсійних фондів мають узгоджуватися із загальними вимогами до порядку оцінки окремих видів активів, визначених національними та міжнародними стандартами бухгалтерського обліку та звітності

I. При визначенні методики оцінки вартості пенсійних активів, розміщених в депозити, слід враховувати, що в депозитному договорі, укладеному НПФ з банком, дохід може, з одного боку, розраховуватися як за методом простих, так і складних відсотків, з іншого – виплачуватися періодично протягом терміну депозиту або одноразово при його закритті. Для додержання принципу обачності депозит та подібні продукти (депозитні (ощадні) сертифікати) доцільно оцінювати відповідно до фактичних умов договору методом нарахувань відсотків за фактичний період існування депозиту, якщо сплата відсотків передбачається по закінченні терміну депозиту. Якщо депозитний договір передбачає сплату відсотків частіше, ніж здійснюється розрахунок вартості чистих активів НПФ, вони оцінюються за балансовою вартістю, оскільки нараховані, але не отримані відсотки потрапляють до складу інших активів (дебіторської залогованості), якщо ж термін сплати відсотків рідше терміну розрахунку – за методом оцінки з урахуванням відсотків за поточний період.

II. При визначенні методики оцінки вартості пенсійних активів, розміщених в дорогоцінні метали, слід виходити з встановленої на дату розрахунку Національним банком України ціни на відповідний метал та лігатурної ваги металу, який належить НПФ.

III. При визначенні методики оцінки вартості пенсійних активів,

розміщених в цінні папери, слід враховувати наступні особливості оцінки фінансових інвестицій, які формують інвестиційний портфель пенсійного фонду:

1. Фінансові інвестиції пенсійного фонду первісно оцінюються та відображаються в бухгалтерському обліку у відповідності до п. 4 П(С)БО 12 «Фінансові інвестиції» за собівартістю фінансової інвестиції, включаючи витрати, пов'язані з придбанням такої фінансової інвестиції (комісійні винагороди, мито, податки, збори, обов'язкові платежі та ін.).¹

2. Фінансові інвестиції (за винятком інвестицій, що утримуються до їх погашення) на дату балансу відображаються відповідно до п.8 П(С)БО 12 «Фінансові інвестиції» за справедливою вартістю, яка визначається відповідно п.4 П(С)БО 19 «Об'єднання підприємств» та додатка до П(С)БО 19 «Об'єднання підприємств».

Справедливою вартістю визнається:

а) для фінансових інвестицій (цінних паперів), що допущені до торгів на фондovій біржі або в торговельно-інформаційній системі та мають визнане котирування відповідно до вимог нормативно-правових актів Державної комісії з цінних паперів та фондового ринку, – поточна ринкова вартість на фондовому ринку. Ринкова вартість фінансової інвестиції визначається відповідно до п.3 П(С)БО 12 «Фінансові інвестиції» як сума, яку можна отримати від продажу фінансової інвестиції на активному ринку. Активний ринок – це ринок, що відповідає ознакам, які встановлені п.4 П(С)БО 8

«Нематеріальні активи» з урахуванням вимог Закону України «Про нодержавне пенсійне забезпечення» щодо визначення переліку організованих ринків, можливих для здійснення операцій з цінними паперами, які входять до складу пенсійних активів² та додаткових вартісних та кількісних вимог, які встановлюються Державною комісією з цінних паперів та фондового ринку для визнання ринкової вартості окремого виду цінних паперів конкретного емітента;

б) для фінансових інвестицій (цінних паперів), обіг яких зупинено Державною комісією з цінних паперів та фондового ринку за рішенням суду, або обіг цих цінних паперів призупинено на фондовій біржі або у торговельно-інформаційній системі, – вартість у розмірі 75% від балансової вартості, як результат часткової втрати ними корисності³.

в) для фінансових інвестицій (цінних паперів), що не допущені до торгів на фондовій біржі або в торговельно-інформаційній системі та не мають визнаного котирування відповідно до вимог нормативно-правових актів Державної комісії з цінних паперів та фондового ринку, але дозволені до інвестування пенсійних активів, – балансова вартість (вартість придбання, собівартість);

3. Боргові інструменти, які не можуть бути оцінені за ринковою вартістю згідно з вимогами п.2 а), вважаються такими, що утримуються до погашення та відображаються на дату балансу відповідно до п.10 П(С)БО 12 «Фінансові інвестиції» за амортизовану

¹На наш погляд, збільшення балансової вартості фінансової інвестиції на суму супутніх витрат щодо її придбання завищує вартість цих інвестицій та вводить в оману учасників інвестиційних та пенсійних фондів щодо вартості належних їм часток в активах цих фондів.

²Оцінка застосовується щодо акцій та облігацій українських емітентів, що пройшли лістинг та перебувають в обігу на фондовій біржі або торговельно-інформаційній системі, зареєстрованих у встановленому законодавством порядку, обсяги торгів на яких становлять не менше 25 відсотка від загальних обсягів торгів на організованих ринках цінних паперів України (крім цінних паперів, на які здійснюється підписка).

Акції іноземних емітентів, які можуть входити до складу пенсійних активів відповідно до вимог Закону України «Про нодержавне пенсійне забезпечення», та перебувають в обігу на організованих фондових ринках і пройшли лістинг на одній з таких фондових бірж як Нью-Йоркська, Лондонська, Токійська, Франкфуртська або у торговельно-інформаційній системі НАСДАК, оцінюються за ринковою вартістю відповідного цінного паперу, визначену на підставі інформації щодо його обігу на кожному з ринків.

³Втрата корисності в цьому випадку полягає в тимчасовій втраті цією фінансовою інвестицією ліквідності і, як наслідок – неможливість власника реалізувати свої доходи у вигляді курсової різниці шляхом відчуження цієї інвестиції.

ною собівартістю. Визначення суми амортизації здійснюється за методом ефективної ставки відсотка відповідно до Додатка 1 до П(С)БО 12 «Фінансові інвестиції».

При цьому для реалізації принципу обачності при розрахунку оцінної вартості облігацій непотрібно враховувати дохід від отримання майбутніх купонних виплат. У зв'язку з цим необхідно розраховувати дохідність за один купонний період, а не за всі наступні періоди.

4. Облік фінансових інвестицій за методом участі в капіталі акціонерного товариства здійснюється пенсійними фондами у порядку, встановленому П(С)БО 12 «Фінансові інвестиції» у разі придбання НПФ суттєвого (понад 20 відсотків статутного капіталу) пакету акцій.

5. При визначенні вартості фінансових інвестицій не визнаються активом у відповідності до пп.10, 11 П(С)БО 2 «Баланс» тільки акції підприємств, які визнані банкрутами, за умови відсутності котирування таких акцій на фондовому ринку. В цьому випадку вартість цих акцій в балансі дорівнює нулю.

IV. При визначенні методики оцінки вартості пенсійних активів, розміщених в об'єкти нерухомості, слід враховувати, що оцінку об'єктів нерухомості доцільно проводити відповідно до Закону України «Про оцінку майна, майнових прав та бізнесу». При цьому в обліковій політиці фонду має визначатися, що протягом звітного року однотипні об'єкти нерухомості оцінюються за однією обраною фондом методикою. Зміна методики оцінки можлива лише починаючи з наступного звітного періоду (фінансового року).

Б. Загальні вимоги до визначення чистої вартості активів недержавних пенсійних фондів

1. При визначенні чистої вартості активів НПФ слід враховувати, що зобов'язання НПФ, які відраховуються з суми оцінної вартості пенсійних активів, оцінюються за балансовою вартістю та включають:

(1) Заборгованість фонду перед третіми особами:

- заборгованість щодо оплати послуг особам, які здійснюють обслуговування фонду (адміністратор, зберігач, ау-

дитор, торгові цінними паперами, незалежний оцінювач, інвестиційний консультант та ін.);

- заборгованість щодо сплати винагороди особам, які здійснюють управління активами пенсійного фонду;

- заборгованість щодо оплати інших послуг, здійснення яких передбачене Законом України «Про недержавне пенсійне забезпечення» або нормативно-правовими актами з питань недержавного пенсійного забезпечення та на оплату яких можуть бути використані пенсійні активи;

- заборгованість по розрахунках з продавцями за отримані але не оплачені фондом пенсійні активи.

(2) окрім заборгованості фонду перед третіми особами до зобов'язань фонду, які відраховуються з суми оцінної вартості пенсійних активів, включають також поточну заборгованість перед учасниками фонду у вигляді нарахувань за пенсійними виплатами, яка відноситься до складу кредиторської заборгованості фонду:

- заборгованість за нарахованими, але не виплаченими поточними пенсійними виплатами за договорами виплати пенсії на визначений строк або нарахованими одноразовими пенсійними виплатами учасникам (спадкоємцям учасників) у випадках, визначених законодавством;

- заборгованість щодо переказу коштів у сумі, яка була накопичена на індивідуальних пенсійних рахунках учасників пенсійного фонду відповідно до заяви учасника або розпорядження адміністратора фонду:

- суми, нараховані до перерахування до страхової організації для оплати договорів страхування довічної пенсії та договорів страхування ризику настання інвалідності або смерті учасника фонду, укладених учасником зі страховою організацією;

- заборгованість за обчисленними, але не перерахованими пенсійними накопиченнями учасника в разі їх переведення до іншого пенсійного фонду або на пенсійні депозитні рахунки у банках.

При цьому з урахуванням принципу обачності всі витрати на обслуговування фонду, що припадають на період розрахунку та не є операційними і, відповідно, не були віднесені на витра-

ти фонду за поточний період, але припадають на цей період відповідно до умов, укладених від імені фонду договорів (зокрема, винагорода адміністратора НПФ, винагорода компанії з управління активами, винагорода зберігачу) до складу зобов'язань НПФ необхідно включати методом нарахувань. Це суттєво у випадках, коли пе ріодичність розрахунку не співпадає з обумовленою відповідними договорами періодичністю сплати винагород за надані послуги.

2. У випадку здійснення управління активами одного НПФ більш ніж однією компанією з управління активами доцільно встановити наступну послідовність дій щодо обрахунку чистої вартості пенсійних активів:

- кожна компанія разом зі зберігачем фонду здійснює обрахунок вартості пенсійних активів фонду, переданих в управління цієї компанії окремо;

- результати оцінки вартості активів компанії з управління активами передають адміністратору НПФ для обчислення чистої вартості пенсійних активів фонду;

- адміністратор НПФ здійснює обчислення чистої вартості активів фонду окремо:

А) по кожній сукупності активів фонду, які знаходяться в управлінні відповідної компанії з управління активами. При цьому розподіл загальних витрат на обслуговування фонду має здійснюватися пропорційно вартості активів фонду, які були передані (знаходилися) в управління відповідній компанії з управління активами становим на початок звітного періоду;

Б) по пенсійним активам, що призначенні для виплати пенсій на визначений строк, які підлягають обліку та інвестуванню відповідно до вимог частини шостої та восьмої статті 64 Закону України «Про недержавне пенсійне забезпечення», окремо від інших пенсійних активів;

В) в цілому по недержавному пенсійному фонду.

Проміжні розрахунки оцінки окремих часток пенсійних активів фонду (А) та (Б) засвідчуються уповноваженими представниками відповідної (відповідних) компанії (компаній) з управління активами, адміністратора НПФ та зберігача фонду.

Кінцевий зведений розрахунок чистої вартості активів недержавного пенсійного фонду (В) здійснюється адміністратором на підставі проміжних розрахунків (А) та засвідчується всіма уповноваженими особами компанії з управління активами, уповноваженою особою адміністратора та уповноваженою особою зберігача фонду.

B. Загальні вимоги до підрахунку чистої вартості одиниці пенсійних внесків

Чиста вартість одиниці пенсійних внесків відповідно до Закону України «Про недержавне пенсійне забезпечення» є інтегрованим показником якості роботи недержавного пенсійного фонду та демонструє, якою вартістю активів фонду на звітну дату забезпечена кожна гривня, фактично внесена до фонду на користь його учасників.

Цей показник обчислюється на підставі даних, отриманих з системи персоніфікованого обліку щодо суми фактично отриманих недержавним пенсійним фондом внесків на кінець звітного періоду, а також результату обчислення чистої вартості активів недержавного пенсійного фонду.

Обчислення показника чиста вартість одиниці пенсійних внесків на звітну дату здійснюється шляхом ділення визначеного на цю дату суми чистої вартості активів недержавного пенсійного фонду на суму фактично отриманих на цю дату недержавним пенсійним фондом внесків на користь учасників.

На початок роботи пенсійного фонду чиста вартість одиниці пенсійних внесків дорівнює одній гривні, оскільки згідно з вимогами законодавства внески здійснюються лише в грошовій формі і відповідно до моменту їх інвестування в інші активи, вартість яких може переоцінюватися, вартість грошових внесків дорівнюватиме номіналу національної валюти, в якій вони були здійснені.

З метою забезпечення учасників фонду об'єктивною інформацією щодо чистої вартості одиниці пенсійних внесків доцільно встановити:

- періодичність обрахунку показника чистої вартості одиниці пенсійних внесків таку саму як і для розрахунку чистої вартості активів недержавного пенсійного фонду (наприклад, один

раз на місяць), що дозволить уникнути викривлення значення цього показника через поточні коливання ринкових цін на окремі активи фонду, нерівномірності нарахування та сплати витрат, які виникають при обслуговуванні діяльності НПФ, тощо;

- вимогу щодо розрахунку двох окремих додаткових показників чистої вартості одиниці пенсійних внесків:

- щодо внесків, здійснених на користь учасників до пенсійного фонду, по яких ще не нарахувалася пенсія на визначений строк;

- щодо внесків, накопичених на рахунку учасника, по яких уже здійснено нарахування пенсії на визначений строк.

У випадку обчислення чистої вартості одиниці пенсійних внесків для осіб, яким вже призначена пенсія на визначений строк з урахуванням коливань вартості всіх активів фонду, це створюватиме у них уявлення про нестабільність їхніх пенсійних заощаджень, що не відповідатиме дійсності та гарантіям збереження вартості цієї частки активів, передбачених Законом України «Про недержавне пенсійне забезпечення»

Обчислення окремого показника чистої вартості одиниці пенсійних внесків, здійснених на користь учасників, по яких вже здійснено нарахування пенсії на визначений строк, дозволить врахувати той факт, що за пенсійними активами, які призначені для виплати пенсій на визначений строк і підлягають обліку та інвестуванню окремо від інших пенсійних активів, існують значно менші ризики коливань їхньої вартості, оскільки об'єктами інвестування цих активів виступають надійні боргові зобов'язання і відповідно розподіл прибутку від інвестування цих активів відбувається окремо від розподілу фінансових результатів (прибутку або збитку) від інвестування інших пенсійних активів.

Виходячи з наведеного аналізу та систематизації положень актів законодавства України, які стосуються питань оцінки активів схем колективного інвестування, можна зробити наступні висновки та пропозиції, щодо змін, які необхідно внести у чинні нормативні документи, що визнача-

ють загальні правила оцінки вартості активів недержавних пенсійних фондів:

- (1) В Україні має бути запроваджена єдина методика оцінки вартості активів для всіх схем колективного інвестування (інвестиційних та пенсійних фондів). При цьому зазначена методика повинна встановлювати єдині вимоги до всіх цих фінансових установ щодо застосування визначених безпосередньо методикою конкретних методів оцінки однотипних активів. Це дозволить уникнути недобросовісної конкуренції між цими фінансовими інститутами на ринку фінансових послуг через маніпулювання фінансовими показниками їхньої діяльності;

- (2) З метою уникнення викривлення показника вартості активів як у бік завищення, так і у бік заниження, нормативні акти з питань оцінки чистої вартості активів повинні:

- визначати чіткі та недвозначні критерії вартісної оцінки кожного виду пенсійних активів з одночасним урахуванням загальних вимог та підходів до оцінки, викладених у Міжнародних стандартах фінансової звітності та Національних положеннях (стандартах) бухгалтерського обліку;

- встановлювати, що по активах (зокрема по нерухомості), при оцінці яких існують визнані методики оцінки, які в той же час можуть суттєво відрізнятися одна від одної протягом одного фінансового року, для цілей оцінки активів пенсійного фонду має використовуватися одна з обраних методик оцінки таких активів, з обов'язковим зазначенням цього у примітках до фінансової звітності фонду. Зміна методики оцінки можлива лише починаючи з наступного фінансового року;

- чітко встановлювати пріоритет ринкової вартості активу та її першочергове використання для цілей оцінки над будь-якою іншою оцінкою вартістю;

- давати недвозначні вартісні та кількісні критерії визнання «активності» ринку відповідного пенсійного активу;

- усунути невіправдане заниження балансової вартості фінансових активів пенсійних та інвестиційних фондів унаслідок поширення понижуючих

коєфіцієнтів на всі види корпоративних цінних паперів збиткового підприємства-емітента. Залишити зазначені коєфіцієнти переоцінки доцільно лише для інвестицій у звичайні акції, оскільки збитковість підприємства безпосередньо впливає на дохідність лише цього виду корпоративних цінних паперів.

(3) З метою гармонізації системи бухгалтерського обліку та системи розрахунку чистої вартості активів пенсійних фондів в Національних положеннях (стандартах) бухгалтерського обліку доцільно було б передбачити посилення на наступні особливості оцінки активів НПФ:

- усунути завищення балансової вартості фінансової інвестиції недержавного пенсійного фонду на суму супутніх витрат щодо її придбання шляхом внесення відповідних змін до П(С)БО 12 «Фінансові інвестиції»;
- для грошових еквівалентів, за якими передбачено нарахування відсотків з виплатою їх на дату погашення цього інструменту, встановити порядок оцінки таких інструментів на дату балансу за оцінкою вартістю, яка б враховувала відсотки, накопичені на дату оцінки;
- встановити у відповідних стандартах, які стосуються оцінки окремих категорій активів, які можуть бути включені до складу пенсійних активів, посилань на особливості застосування тієї чи іншої методики оцінки, за встановленими уповноваженим державним органом регулювання діяльності пенсійних фондів вимогами

Література

1. Закон України «Про недержавне пенсійне забезпечення».
2. Закон України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні».
3. Закон України «Про оцінку майна, майнових прав та бізнесу».
4. Положення про порядок визначення вартості чистих активів ICI, затвердженого рішенням Державної комісії з цінних паперів та фондового ринку від 02.07.02 р. № 201.
5. Положення про здійснення уповноваженими банками операцій з банківськими металами, затвердженого Постановою Правління Національного

банку України від 06.08.2003 №325.

6. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 2 «Баланс».

7. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 7 «Основні засоби».

8. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 21 «Вплив змін валютних курсів».

9. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 8 «Нематеріальні активи».

10. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 12 «Фінансові інвестиції».

11. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 19 «Об'єднання підприємств».

12. Міжнародний стандарт фінансової звітності МСФЗ 26 «Облік і звітність по програмах пенсійного забезпечення (пенсійними планами)».

13. Положення про особливості бухгалтерського обліку операцій ICI (проект), розроблений Українським інститутом розвитку фондового ринку.

14. Леонов Д.А. Особенности функционирования инвестиционных фондов и компаний в Украине.// Инвестиционный бизнес:профессионально – профессионалам. Сборник материалов, ч.2., с.59-155. – К.: Украинская Ассоциация Инвестиционного Бизнеса, UFE Foundation, 1995.

15. Леонов Д.А. Проблемы бухгалтерского учета ценных бумаг и оценки чистых активов инвестиционных фондов // Финансовая Украина.- 1996.- выпуск от 6 августа, выпуск от 13 августа.

16. Торопіна Н. Показник вартості чистих активів ICI: особливості розрахунку// Київ УІРФР КНЕУ, Журнал «Ринок цінних паперів» № 1-2, 2003.

17. Федоренко А., Леонов Д., Ковальова Н. Інвестування пенсійних активів: проблеми державного регулювання// Ринок цінних паперів України. - 2002. - №11-12.

18. Dimitri Vittas. Regulatory controversies of private pension funds.// Policy Research Working Paper no. 1893. – World Bank. – 1998.